

چکیدہ

کلیدواژه‌ها : قرآن کریم، هدایت فطری، هدایت عقلی، هدایت تشریعی، هدایت تربیتی، هدایت اجتماعی

۱. طلبه سطح ۲، حوزه الزهرا دزفول، پست الکترونیک: ۵۲۰۰۰۰۰۰۰۵۲۰۰۰۰۰۰.۰۰۰

۱. مقدمه :

«ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» (سوره بقره، آیه ۲).

این کتاب با عظمتی است که هیچگونه شکی در آن نیست و مایه هدایت پرهیزکاران است.

انسان در عمق وجودش، موجودی جستجوگر و نیازمند به راهنمایی است. همانگونه که نوزاد به طور غریزی دست‌های مادر را جستجو می‌کند، روح انسان نیز در تمام مراحل زندگی، حکم تشنه‌ای را دارد که تنها با یافتن راهنمایی صادق و راستین فرو می‌نشیند. این نیاز، نه از ضعف و ناتوانی نشأت می‌گیرد، بلکه از شرافت و بلندی مقام انسانی سرچشمه می‌یابد؛ زیرا انسان برای رسیدن به کمال مطلوب خود، نیازمند نوری است که تاریکی‌های شک و تردید را برطرف کند و او را به سوی حقیقت و سعادت واقعی رهنمون گردد. از این رو خداوند کتاب آسمانی قرآن کریم را به عنوان آخرین کتاب آسمانی و راهنمای جاودانه بشریت، که نقش محوری در هدایت انسان را به سوی کمال و سعادت ایفا می‌کند برای هدایت ما فرستاد است. این کتاب دارای ابعاد مختلف و گسترده‌ای از هدایتگری است که تمامی جنبه‌های وجودی انسان را در بر می‌گیرد. هدایتگری قرآن کریم فراتر از یک راهنمایی صرف دینی است؛ بلکه نظام جامع و کاملی محسوب می‌شود که انسان را در تمام مراحل زندگی، از فردی تا اجتماعی، از دنیوی تا اخروی، و از مادی تا معنوی همراهی و یاری می‌کند. این هدایتگری چندوجهی شامل ابعاد عقیدتی، اخلاقی، عبادی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، خانوادگی، و روان‌شناختی است. در عصر حاضر که بشریت با چالش‌های پیچیده و متنوعی روبه‌رو است، بازشناسی و بهره‌گیری از ظرفیت‌های هدایتگری قرآن اهمیت دوچندان یافته است. در تفسیر المیزان، هدایت را از مهم‌ترین اهداف قرآن می‌داند. او معتقد است هدایت قرآنی شامل دو بخش است: هدایت تکوینی (قرار داده‌شده در سرشت انسان) و هدایت تشریعی (از طریق وحی و رسالت). (طباطبایی، ۱۳۷۴، ۴۶). در کتاب هدایت در قرآن هدایت قرآنی را ناظر به تربیت انسان در ابعاد فردی و اجتماعی معرفی می‌کند. وی تأکید دارد که هدایت در قرآن نه تنها راهنمایی نظری، بلکه راهبری عملی انسان به سوی کمال است (جوادی آملی، ۱۳۸۵، ۷۰). در مقاله «بازشناسی مفهوم هدایت در قرآن» در این مقاله به تحلیل و تبیین مفهوم «هدایت» در قرآن کریم می‌پردازد و تلاش می‌کند تا ابعاد مختلف این مفهوم را از منظر آیات قرآن بازشناسی کند (فتحی، شماره ۱۹، ۱۳۹۹). و در مقاله «بررسی انواع هدایت در

قرآن کریم» انواع مختلف هدایت در قرآن کریم مورد بررسی قرار گرفته است نویسنده تلاش کرده است تا با تحلیل آیات مختلف، دسته‌بندی‌های مختلف هدایت را شناسایی و توضیح دهد. (قاسمی راد، شماره ۷، بهمن ۱۳۹۸). این پژوهش با هدف شناسایی، طبقه‌بندی و تحلیل انواع هدایتگری قرآن در زندگی انسان، تلاش دارد تا نقشه راهی جامع و علمی برای استفاده بهینه از این منبع غنی ارائه دهد. پرسش اصلی این تحقیق آن است که قرآن کریم چگونه و در چه ابعادی می‌تواند انسان را هدایت کند؟ انواع هدایتگری قرآنی کدام‌اند و چگونه می‌توان آن‌ها را در زندگی عملی پیاده کرد؟ این سؤالات محوری ضرورت پرداختن به موضوع را آشکار می‌سازد.

۲. مفهوم شناسی

هدایت: در اصطلاح علوم قرآنی به معنای «راه نمودن به خیر و رساندن به مقصود» است. این هدایت هم درونی (فطری و عقلی) و هم بیرونی (از طریق پیامبران و کتب آسمانی) تحقق می‌یابد. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۵۳۸).

قرآن: قرآن کتاب آسمانی مسلمانان است که بر پیامبر اسلام (ص) در طول ۲۳ سال نازل شد و معجزه‌ی جاویدان الهی به شمار می‌رود. واژه‌ی «قرآن» در لغت به معنای «خواندن» و در اصطلاح، نام خاص کتاب وحی الهی است. (معرفت، ۱۳۷۹، ص ۲۵).

هدایت فطری: نوعی هدایت درونی است که خداوند در سرشت انسان نهاده تا او را به سوی حق رهنمون سازد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ص ۲۳۵).

هدایت عقلی: هدایت از راه عقل و تفکر در نشانه‌های الهی است که انسان را به تشخیص حق از باطل می‌رساند (معرفت، ۱۳۷۹، ص ۲۶۸).

هدایت تشریعی: هدایت از طریق پیامبران و کتاب‌های آسمانی که قوانین سعادت انسان را بیان می‌کند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ص ۸۳).

هدایت تربیتی: پرورش انسان‌ها از راه تزکیه، تعلیم و تربیت اخلاقی و رفتاری با توجه به ظرفیت آنان است (سبحانی، ۱۴۱۳ق، ص ۱۲۴).

هدایت اجتماعی: نوعی هدایت برای سامان‌دهی روابط انسانی و تحقق عدالت اجتماعی است (مطهری، ۱۳۶۶، ص ۱۴۵).

۳. انواع هدایت‌گری قرآن کریم

۳-۱- هدایت فطری و تکوینی

هدایت فطری قرآن عمیق‌ترین و بنیادی‌ترین نوع راهنمایی است که با سرشت اولیه و پاک انسان هماهنگ می‌باشد. این نوع هدایت بر این اساس استوار است که خداوند در طبیعت انسان، گرایشی ذاتی به حق و حقیقت قرار داده که قرآن با آن تطابق کامل دارد. قرآن کریم بر بیدار کردن فطرت انسان تأکید ویژه‌ای دارد. فطرت به مثابه راهنمای درونی، انسان را به سوی حق و حقیقت هدایت می‌کند (شریعتی، ۱۳۵۶، ص ۸۹).

آیه شریفه «فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفاً فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَیِّمُ» (سوره روم، آیه ۳۰). نشان می‌دهد که دین اسلام و تعالیم قرآن بر پایه همان فطرتی بنا شده که خداوند در همه انسان‌ها نهاده است. این هماهنگی فطری تنها در مؤمنان نیست، بلکه در وجدان همه انسان‌ها وجود دارد. وقتی قرآن از عدالت، صداقت، مهربانی با والدین، یا حمایت از مظلوم سخن می‌گوید، حتی کسانی که به این کتاب اعتقاد ندارند نیز در اعماق وجودشان صدای تأیید می‌شنوند. پیامبر اکرم (ص) در این باره فرموده‌اند: «كُلُّ مَوْلُودٍ يُوَلَّدُ عَلَى الْفِطْرَةِ فَأَبْوَاهُ يَهُودِيَّةٍ أَوْ يَنْصَرَانِيَّةٍ أَوْ يَمَجْسَانِيَّةٍ» که نشان می‌دهد فطرت اولیه همه انسان‌ها یکسان و سالم است و تنها عوامل خارجی آن را منحرف می‌سازند (همان).

هدایت تکوینی نیز بخشی از این راهنمایی فطری است که خداوند از طریق نظام آفرینش و قوانین طبیعی انجام می‌دهد. قرآن از انسان می‌خواهد که در آیات آفاقی و انفسی تأمل کند: «سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهَ الْحَقُّ» (سوره فصلت، آیه ۵۳) به زودی نشانه‌های خود را در کرانه‌ها و اطراف جهان و در نفوس خودشان به آنان نشان خواهیم داد تا برای آنان روشن شود که بی‌تردید او حق است (همان).

شواهد قرآنی: مثال: زنبور عسل: «وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنْ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا...» (نحل/۶۸).

مکارم شیرازی در تفسیر نمونه ذیل این آیه توضیح می‌دهد که این «وحی» در حقیقت همان هدایت غریزی و تکوینی است که خداوند در نهاد زنبور قرار داده است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ص ۴۴۵).

- الهام به مادر موسی (ع)

«وَ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ...» (سوره قصص، آیه ۷). ما به مادر موسی، الهام کردیم او را شیر بده و هنگامی که بر او ترسیدی، وی را در دریای نیل بیفکن و نترس و غمگین مباش که ما او را به تو باز می‌گردانیم و او را از رسولان قرار می‌دهیم و از امدادهای غیبی دیگر اینکه یوکابد سه ماه مخفیانه به موسی (ع) شیر داد، در این مدت هیچگاه موسی گریه نکرد و حرکتی که موجب باخبر شدن جاسوسان شود از خود نشان نداد. این الهام نه وحی تشریعی، بلکه هدایت تکوینی و الهام قلبی برای نجات جان موسی بود (طباطبایی، ۱۳۹۰، ص ۲۴).

بنابراین هدایت تکوینی عام است و همه موجودات را شامل می‌شود.

مثال توضیحی: کودک بدون آموزش رسمی، از محبت لذت می‌برد و از ظلم بیزار است. این نشان از همان پیمان و الهام فطری دارد.

۳-۱-۱- هماهنگی هدایت با سرشت انسانی

هدایت فطری و تکوینی با سرشت انسان هماهنگ است. از این رو:

- انسان به طور طبیعی حقیقت‌جو و عدالت‌خواه است.

- دعوت پیامبران با گرایش‌های درونی بشر همسو است.

- اگر فطرت نبود، شریعت انبیا امکان پذیرش نداشت.

مطهری در اصول فلسفه و روش رئالیسم تأکید می‌کند که فطرت، عامل درونی هماهنگی میان عقل و وحی است و همین پیوند، نظام هدایت الهی را کامل می‌سازد (مطهری، ۱۳۹۲، ص ۱۱۲).

جمع بندی

هدایت تکوینی، الهام ذاتی خداوند در همه موجودات به ویژه انسان و شامل تقوا و پیمان ربوبی این هدایت‌ها با سرشت انسان سازگارند و پذیرش هدایت تشریعی را فراهم می‌سازد. نظام هدایت در قرآن، مجموعه‌ای هماهنگ از هدایت تکوینی، فطری و تشریعی است.

- مثال: مدیریت شهری که در طرح‌های توسعه از نظرات کارشناسان و مردم استفاده می‌کند و تصمیم نهایی را با رعایت عدالت اتخاذ می‌کند، نمونه‌ای از تحقق هدایت مشورتی قرآن است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ص ۴۱۰).

- داستان: پیامبر اسلام (ص) در جنگ بدر و دیگر تصمیمات مهم، از مشورت صحابه بهره می‌برد تا تصمیماتش هم عقلانی و هم عادلانه باشد (مطهری، ۱۳۹۲، ص ۳۱۲).

۳-۱-۵-۳- جمع‌بندی کاربرد عدالت و مشورت

- رعایت عدالت موجب اعتماد و انسجام اجتماعی می‌شود و زمینه رشد جامعه آرمانی را فراهم می‌آورد (نحل/ ۹۰) (طباطبایی، ۱۳۷۴، ص ۲۲۰).
- استفاده از مشورت در اداره امور، تصمیمات اجتماعی را عقلانی و مسئولانه می‌کند و از فساد و ظلم جلوگیری می‌کند (شوری/ ۳۸) (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ص ۴۱۰).
- ترکیب این دو اصل—عدالت و مشورت—پایه یک جامعه سالم، منسجم و تمدن‌ساز است که قرآن به عنوان هدایت اجتماعی ارائه کرده است (مطهری، ۱۳۹۲، ص ۳۱۵).

۳-۱-۵-۴- شیوه‌های هدایت اجتماعی قرآن

- الف) پرهیز از ظلم و فساد: قرآن افراد را به رعایت عدالت و اجتناب از فساد اقتصادی، سیاسی و اخلاقی دعوت می‌کند (انفال/ ۲۵) (طباطبایی، ۱۳۹۰، ص ۲۲۰).
- مثال: شهروندانی که به قوانین اجتماعی و اخلاقی پایبند هستند، بنیان جامعه سالم‌اند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ص ۴۰۰).

- ب) ترویج تعاون و همیاری: قرآن بر همکاری، احسان و کمک به نیازمندان تأکید دارد (سوره مائده، آیه ۲). (طباطبایی، ۱۳۹۰، ص ۲۴۵).

- داستان: مهاجران و انصار در صدر اسلام با کمک و تقسیم اموال، جامعه‌ای منسجم و امن ساختند (مطهری، ۱۳۹۲، ص ۳۱۵).

ج) هدایت سیاسی و مدیریت جامعه: رهبری جامعه باید بر اساس عدالت، مشورت و ارزش‌های الهی باشد (سوره شوری، آیه ۳۸). (طباطبایی، ۱۳۷۴، ص ۴۲۰).

مثال: مدیریت حضرت یوسف (ع) در مصر، نمونه‌ای از هدایت سیاسی و اجتماعی موفق بود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ص ۴۱۰).

د) نقش ارزش‌های اخلاقی در انسجام اجتماعی: صداقت، امانت، عدالت و وفاداری پایه‌های جامعه آرمانی‌اند (سوره نساء، آیه ۵۸) (طباطبایی، ج ۱۴، ص ۳۵۰).

مثال: بازاری که با صداقت و رعایت حقوق دیگران تجارت می‌کند، اعتماد جمعی را افزایش می‌دهد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ص ۴۰۱).

داستان: جامعه‌ای که براساس ارزش‌های اخلاقی و عدالت اجتماعی شکل گرفت، مانند دوران حضرت یوسف (ع) در مصر، هم رفاه اقتصادی داشت و هم عدالت اجتماعی و اخلاقی برقرار بود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ص ۴۱۰).

جمع بندی

هدایت اجتماعی قرآن، پایه تمدن‌سازی و ایجاد جامعه آرمانی است. رعایت عدالت، اخلاق، همکاری و مسئولیت‌پذیری، ستون‌های این هدایت هستند و الگوگیری از پیامبران و صالحان، تضمین‌کننده موفقیت اجتماعی و فردی است و تحقق جامعه آرمانی تنها با ترکیب هدایت فردی، تربیتی و اجتماعی امکان‌پذیر است.

هدایت قرآن یک سیستم هدایت جامع و هماهنگ است که تمام ابعاد زندگی انسان را پوشش می‌دهد و مسیر رشد فردی و اجتماعی را همزمان فراهم می‌آورد. این هدایت‌ها پنج محور اصلی دارند که هر یک مکمل دیگری است. هدایت فطری و تکوینی انسان را با سرشت و طبیعت خود هماهنگ می‌سازد و او را به سوی شناخت حق و تمایلات نیک طبیعی سوق می‌دهد. هدایت عقلی و استدلالی با دعوت به تفکر در آفاق، تدبیر در تاریخ و استفاده از عقل، انسان را قادر می‌سازد که درک صحیح از نشانه‌های الهی پیدا کرده و تصمیمات آگاهانه بگیرد. هدایت تشریعی و قانونی چارچوب عملی و قابل اجرا برای زندگی فردی و اجتماعی فراهم می‌آورد و از طریق احکام عبادی، اخلاقی، اقتصادی و اجتماعی، انسان را به رعایت عدالت، نظم و مسئولیت‌پذیری فرا می‌خواند. هدایت تربیتی و اخلاقی با پرورش فضایل اخلاقی، الگوگیری از پیامبران و تمرین مستمر رفتار نیک، شخصیت انسان را کامل می‌کند و او را برای مواجهه با چالش‌های فردی و اجتماعی آماده می‌سازد. نهایتاً، هدایت اجتماعی و تمدن‌ساز قرآن مسیر تحقق جامعه آرمانی را مشخص می‌کند؛ جامعه‌ای که در آن عدالت، اخلاق، همکاری، مسئولیت‌پذیری و انسجام اجتماعی برقرار است. این هدایت، هم زمینه رشد فردی را فراهم می‌آورد و هم پایه‌های تمدن انسانی را می‌سازد، همان‌گونه که زندگی پیامبران و اقوام صالح در قرآن نشان می‌دهد. در مجموع، هدایت‌های پنج‌گانه قرآن فطری، عقلی، تشریعی، تربیتی و اجتماعی به صورت هماهنگ، انسان را به کمال فردی، اخلاقی و اجتماعی می‌رسانند و مسیر رشد و ساختن جامعه‌ای سالم، عادل و آرمانی را فراهم می‌آورند. هدایت‌های پنج‌گانه قرآن یکدیگر را کامل می‌کنند. هدایت فطری و عقلی، زمینه درک و پذیرش هدایت تشریعی و تربیتی را فراهم می‌آورد. هدایت تشریعی و تربیتی، رفتار انسان را در سطح فردی و اجتماعی منظم می‌کند. هدایت اجتماعی، نتایج فردی و جمعی این رشد را در جامعه منعکس می‌سازد و پایه تمدن انسانی را می‌سازد در واقع، قرآن یک سیستم هدایت جامع و هماهنگ ارائه می‌دهد که با هم‌افزایی هدایت‌های فطری، عقلی، تشریعی، تربیتی و اجتماعی، انسان و جامعه را به سوی کمال و عدالت واقعی هدایت می‌کند. قرآن با ارائه این نقشه راه جامع، تمام ابعاد زندگی انسان را پوشش می‌دهد و امکان تحقق انسان کامل و جامعه نمونه را فراهم می‌کند.

- ابن كثير، اسماعيل بن عمر، (١٤٠٧ ق)، تفسير القرآن العظيم، دار المعرفة، بيروت، ٤ جلد.
- جوادى آملی، عبدالله، (١٣٨٨ ش)، "قرآن و زندگی"، نشر اسراء، قم، چاپ پنجم.
- —————، جوادى آملی، عبدالله، (١٣٨٥)، فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی، قم: اسراء.
- —————، (١٣٨٩). تفسیر موضوعی قرآن کریم (هدایت در قرآن)، قم: اسراء.
- حکیم، محمدتقی (١٤١٩ ق). الاصول العامة للفقهاء المقارن، قم: مجمع الفكر الاسلامی.
- خمینی، روح الله (١٣٦٦). توضیح المسائل، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- راغب اصفهانی، (١٤١٢ ق)، مفردات الفاظ قرآن، بیروت، دارالعلم.
- زمخشری، محمود بن عمر، (١٩٤٧ م)، الکشاف عن حقائق التنزیل، دار المعرفة، بیروت، ٤ جلد.
- شریعتی، علی (١٣٥٦). انسان و اسلام، تهران: حسینیه ارشاد.
- شریف الرضی، محمد بن حسین، (١٣٨٧ ق)، نهج البلاغه، تحقیق صبحی صالح، دار الكتاب اللبنانی، بیروت.
- شهید ثانی، زین الدین (١٤١٠ ق). الروضة البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة، قم: کتابفروشی داورى.
- طباطبائی، محمدحسین، (١٣٧٤ ش)، المیزان فی تفسیر القرآن"، دفتر انتشارات اسلامی، قم، ٢٠ جلد.
- —————، (١٤١٧ ق)، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- —————، (١٣٩٠). المیزان فی تفسیر القرآن، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طبرسی، فضل بن حسن، (١٣٧٢)، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران: ناصر خسرو.
- طوسی، محمد بن حسن (١٤٠٧ ق). التبیان فی تفسیر القرآن، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- علامه حلی، حسن بن یوسف (١٤١٣ ق). تذکره الفقهاء، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
- غزالی، محمد (١٤١٦ ق). احیاء علوم الدین، بیروت: دار المعرفة.

- فتحی، امین، نشریه «مطالعات قرآنی»، دوره ۵، شماره ۱۹، تاریخ انتشار: ۶ تیر ۱۳۹۹.
- فیض کاشانی، محسن (۱۴۱۵ق). تفسیر الصافی، تهران: مکتبه الصدر.
- قاسمی، مهین، نشریه «پژوهش و مطالعات علوم اسلامی» - سال اول، شماره ۷، بهمن ۱۳۹۸.
- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۷). اخلاق در قرآن، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- مطهری، مرتضی، (۱۳۹۲)، انسان در قرآن، انتشارات صدرا، تهران، چاپ هفتم.
- معرفت، محمدهادی، (۱۳۷۹)، علوم قرآنی، قم، مؤسسه فرهنگی التمهید.
- مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۷۴ش)، تفسیر نمونه، دار الکتب الاسلامیه، تهران، ۲۷ جلد.
- نراقی، ملامهدی، (۱۳۸۳). جامع السعادات، قم: مؤسسه النشر الاسلامی.

سایت ها

<https://quran.journals.pnu.ac.ir>

www.leader.ir

www.noormags.ir

www.sid.ir